

REMUS CÂMPEANU

Primul secol al mișcării naționale românești a constituit subiectul a numeroase dezbateri istoriografice, generând o impresionantă cantitate și o la fel de largă calitate a scrisului istoric. Motivațiile acestei abundente producții istoriografice sunt relativ simple : secolul al XVIII-lea transilvănean, mișcarea națională românească declanșată pe parcursul acestui secol își au rădăcinile adânc ancorate într-o problemă mult mai vastă, în care se regăsesc cauze de natură politică, culturală, confesională, socială etc. Problema națională a românilor din Transilvania este imposibil de disociat din contextul mult mai larg al caracteristicilor administrației habsburgice, al evoluției greco-catolicismului, al influenței iluminismului european și al acutizării raporturilor sociale și politice din zona sud-est europeană. Este deci firească, într-o atare situație, varietatea lucrărilor istorice care au încercat să deslușească motivațiile rapidei maturizări a mișcării naționale românești din Transilvania, pe parcursul a mai puțin de un secol. Nu ne vom opri la a diseca bibliografia problemei, vom aminti că cercetarea istorică și-a îndreptat atenția în special asupra liderilor luptei naționale, asupra personalităților culturii române din Transilvania, neglijând în mare măsură celelalte categorii sociale ale lumii românești, categorii care deveniseră de o mare diversitate în secolul al XVIII-lea și care contrazic mult vehiculatul Șablon al națiunii iobăgești. Pluralitatea structurii sociale ne determină să reconsiderăm în mare măsură problematica mișcării naționale. Ea nu se reduce doar la activitatea a câtorva lideri, de mare anvergură spirituală cu un orizont european. Putem

desluși în vastul proces al ridicării națiunii române și alte categorii sociale direct angajate în apărarea intereselor naționale.

Pentru a limpezi această cercetare, am proiectat modelul unei structuri piramidale care se mulează perfect pe structura societății românești din Transilvania veacului al XVIII-lea. Baza acestei piramide sociale o constituie bineînțeles „cei mulți”, lumea satelor românești, categoria covârșitoare a țărănimii, dependente în cea mai mare parte. Nivelul intermediar al acestei simple piramide sociale îl constituie categoria absolvenților români de colegii sau gimnazii, preoții, funcționarii administrativi, ofițerii regimentelor de graniță, o parte a micii nobilimi care prin studiu s-a ridicat deasupra lumii satelor. În sfârșit, nivelul superior al piramidei, vârful ei, este reprezentat de categoria redusă cantitativ a absolvenților marilor universități și colegii europene, binecunoscută și îndelung cercetată pătură socială a iluminștilor români. Pe baza acestei analize piramidale, putem constata câteva aspecte deosebit de interesante. Parcurgând bibliografia problematicii, observăm că în cea mai mare parte, focarul cercetărilor a fost concentrat asupra vârfului piramidei, asupra liderilor culturii și a mișcării naționale a căror viață și activitate a fost studiată în amănunțime. Au existat, considerăm, suficiente preocupări și pentru baza piramidei, pentru lumea satelor. Problematika socială a țărănimii române, frământările generate de pitoreasca evoluție confesională a satelor, mentalitatea țărănimii române din Transilvania secolului al XVIII-lea au constituit subiecte îndelung analizate în istoriografie. A rămas mai

puțin cercetată categoria absolvenților români de gimnazii și colegii, acea categorie intermediară desprinsă prin studiu și uneori prin mentalitate de lumea satelor, categoria care a constituit veriga de legătură între liderii mișcării naționale și marea masă a țărănimii. Cea mai mare parte a acestor absolvenți, chiar dacă nu au lăsat în urma lor opere scrise, se întorc în lumea satelor, beneficiază de o bună pregătire și vehiculează în mediul în care trăiesc ideile veacului. Pregătiți pe baza unor programe școlare care devin din ce în ce mai pretențioase și mai riguroase spre sfârșitul veacului, tot mai numeroșii absolvenți români ai gimnaziilor și colegiilor transilvănene sau străine, preiau lucrările elitei românești, le adaptează, le ușurează accesibilitatea, le prelucrează și le popularizează într-o formă simplificată, în lumea satelor. Ei sunt cei ce asigură legătura între lideri și mase, contribuind la conturarea caracterului omogen al mișcării naționale și evitând izolarea spirituală a marilor personalități culturale ale secolului al XVIII-lea. Prin pregătirea și prin activitatea lor ei pot fi considerați un adevărat „eșalon doi” al intelectualității române din Transilvania.

Punerea în lumină a acestei categorii sociale este posibilă doar prin cercetarea frecvenței școlare românești în secolul al XVIII-lea, cercetare care, momentan, în istoriografia noastră se află într-o fază de debut. Istoriile învățământului românesc, monografiile școlare au păstrat până în epoca actuală o formă clasică, frecvența fiind considerată o problemă secundară, de un interes redus. S-a pus accentul în mod special asupra programelor școlare, asupra activității profesorilor, asupra problemelor de reformă a învățământului, ș.a.m.d. Acest tipar clasic de analiză a istoriei învățământului s-a păstrat și în istoriografia europeană, până în anul 1960, când la al IX-lea congres internațional de științe istorice organizat la Stockholm, cercetătorul elvețian Sven Stelling-Michaud a propus o nouă metodologie de cercetare.¹ În raportul său, acesta a accentuat necesitatea aprofundării studiilor în direcția cunoașterii is-

toriei exterioare a școlilor, a legăturilor între școală și societate, a aprofundării rolului social al învățământului și al școlii în lumea societăților dispărute. Cercetările de istorie a învățământului nu pot să se mai rezume la reconstituirea cadrului organizatoric în care s-a desfășurat activitatea didactică, dar nu pot să se mulțumească nici cu prezentarea activității didactico-științifice a foștilor dascăli și a discipolilor lor. Ele trebuie să se orienteze în viitor mai mult spre descoperirea și prezentarea ariei de influență și spre dezvăluirea efectelor activității desfășurate între zidurile școlilor asupra diferitelor categorii sociale. Satisfacerea acestei exigențe, izvorâte din concepția modernă a istoriografiei învățământului, pretinde, însă, valorificarea pe scară largă a informațiilor furnizate de registrele și matricolele școlare. Aceste tipuri de documente ne permit și aplicarea unor metode noi de cercetare, metode cantitative și statistice care sunt folosite pe scară tot mai largă în istoria economică, socială și chiar culturală. Viabilitatea aplicării acestor metode de cercetare, bazate pe diferite categorii de evidențe școlare, a fost demonstrată încă la sfârșitul secolului trecut de către Franz Eulenburg, într-un studiu dedicat problemelor frecvenței universităților germane. Această metodă a fost apoi perfecționată și aplicată pe o scară mai largă începând cu deceniul al șaptelea al secolului nostru². Preluarea întârziată a acestei metodologii în cazul istoriografiei române, nu constituie însă un handicap real pentru că istorici din România ca Alexandru Tonk, Nicolae Sabău, Cornel Sigmirean și alții și-au adus deja reale contribuții la studiul frecvenței școlare în perioada secolelor XVII—XIX. Contribuțiile lor sunt cu atât mai importante cu cât registrele școlare și matricolele secolelor XVII—XVIII sunt incomplete în cea mai mare parte, deteriorate sau pierdute. Situația este puțin mai bună în cazul documentelor școlare de secol XIX.

În ce măsură se înscrie gimnaziul catolic din Bistrița în proiectele de cercetare privind frecvența școlară? Pentru a putea răspunde la această întrebare trebuie să fixăm locul acestei importante in-

¹ Alexandru Tonk, *Cadrul formativ al intelectualității române* (lucrare în manuscris), p. 29.

² *Ibidem*, p. 30.

stituții școlare în rețeaua de învățământ a Transilvaniei, schițând totodată un sumar cadru general al sistemului educațional din zonă în secolul al XVII-lea. Perioada dintre instaurarea dominației habsburgice și mijlocul secolului al XVIII-lea se caracterizează prin menținerea, în general, a cadrului tradițional de desfășurare a procesului de învățământ, acest domeniu fiind atribuit bisericii ca una dintre sarcinile de bază ale ei. Binecunoscuta politică de catolicizare a adus însă unele modificări în sistem, prin reînființarea școlilor catolice desființate în timpul principilor protestanți. Este probabil, perioada în care își începe activitatea și gimnaziul de la Bistrița, la fel ca atâtea alte școli catolice din marile cetăți ale Transilvaniei. Modernizarea evidentă a sistemului educativ începe în deceniul al șaselea al secolului XVIII-lea, moment din care jansenismul, Aufklärismul și activitatea consilierilor imperiali determină o nouă optică asupra învățământului care, prin crearea în 1760 a Comisiei aulice de învățământ, devine un obiectiv major al interesului statului. Laicizarea învățământului, desprinderea de spiritul scolastic, intenția de a crea un învățământ util sunt proiecte puse în practică nu atât prin *Ratio Educationis* cât prin *Norma Regia* cu directă referire la principatul Transilvaniei. Școala devenind, înainte de orice, o chestiune politică, conducerea cunoscutei *Comissio Litteraria*, cu rolul de a îndruma învățământul transilvănean, revine episcopului romano-catolic. Această măsură a însemnat, printre altele, și o înviorare a activității școlilor catolice care beneficiau de o postură mult mai avantajată. Nu întâmplător, este o perioadă de maxim avânt a activității gimnaziului bistrițean, în concordanță cu activitatea celorlalte școli catolice din provincie. Refuzul școlilor protestante de a adopta prevederile *Normei Regia* a mărit decalajul dintre acestea și școlile catolice în ceea ce privește modernizarea sistemului educațional. Este una dintre cauzele care, alături de unirea religioasă, au contribuit la orientarea tinerilor români înspre instituțiile de învățământ catolice. Lipsite de tacitul exclusivism al școlilor protestante, Școlile catolice încorporează în tot mai mare măsură elevi români atât la Bistrița

cât și la Cluj, Oradea, Sibiu sau în alte centre. Acești absolvenți, adăugați promoțiilor Blajului, ajung să constituie, în special în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, o categorie socială intermediară, între lumea satului și cunoscutele elite, cu un rol deosebit în promovarea intereselor naționale. După moartea lui Iosif al II-lea și revocarea reformelor sale în spirit iluminist, decăderea învățământului laic de stat este doar aparentă. În domeniul educației, nici o măsură nu a mai putut duce la restabilirea situației anterioare reformelor, ba mai mult, se poate constata o relativă continuitate în dezvoltarea învățământului, sub influența iluminismului, și în epoca postiosefină. Toate matricolele școlare de la sfârșitul veacului atestă o frecvență sporită la colegiile și gimnaziile catolice din Transilvania.

În cazul gimnaziului catolic bistrițean informațiile oferite de istoriografie sunt destul de precare. Există chiar mai multe date despre gimnaziul evanghelic al cetății decât despre cel catolic³. Studiind matricolele școlare ale celorlalte școli catolice din Transilvania, cele care s-au mai păstrat, putem observa cu ușurință o frecvență foarte redusă a tinerilor români din zona Bistriței în alte centre școlare catolice ale Transilvaniei. Ei sunt prezenți într-un procent infim atât la Blaj cât și la Cluj, spre exemplu. Din această absență a lor în instituții de învățământ din alte zone se poate deduce faptul că gimnaziul acoperea pe deplin necesitățile educaționale ale ținutului. Existau însă în gimnaziu pe lângă tineri din districtul Bistriței, elevi care proveneau din comitatele învecinate și chiar din zone mai îndepărtate ale Transilvaniei: comitatele Doboca, Cluj, Solnocul Interior, Maramureș, Turda, Bihor, Alba de Jos, scaunele Mureș și Sfântu Gheorghe și districtul Făgărașului. Concluzia care se impune cu evidență este deci aceea că acoperind pe deplin zona districtului, preluând tineri români de pe aproape întreg teritoriul Transilvaniei, gimnaziul constituia una dintre marile instituții de învățământ ale provinciei și, ca urmare, analiza frecvenței sale școlare este neapărat necesară în-

³ v. Georg Fischer, *Geschichte des Bistritzer Evang. Gymnasiums*, A. B. Ert. 1895/6-1896/7, 103 p.

tr-o cercetare a învățământului axată pe o metodologie modernă. Matricolele școlare ale gimnaziului bistrițean, păstrate numai pe perioada anilor 1729—1779, au fost publicate într-o formă neprelucrată de cunoscutul istoric Virgil Șotropa, un reprezentant de frunte al nucleului de cercetare constituit pe lângă revista „Arhiva Someșană”⁴. Deși nu s-au păstrat pentru întregul secol al XVIII-lea, matricolele sunt întocmite prin cuprinderea a numeroase date despre elevi, într-un spirit birocratic specific școlilor catolice. Ele sunt asemănătoare matricolelor școlii catolice de la Cluj, spre exemplu, conținând informații despre naționalitatea, religia și locul de origine al tinerilor, aspect care ușurează în mare măsură cercetarea. Acest avantaj se cere a fi exploatat la maximum în analiza istorică, în special dacă avem în vedere faptul că majoritatea matricolelor școlare transilvănene de veac XVIII, atât registrele școlilor reformate cât și registrele unor școli catolice, constituie simple liste de nume, întocmite în pripă, care fac ca cercetarea frecvenței școlare pe naționalități să întâmpine deseori obstacole aproape insurmontabile. Desigur lista elevilor români, publicată de Șotropa cu peste nouă decenii în urmă, nu putea constitui o analiză a frecvenței pe baze moderne, conform cerințelor metodologice contemporane. Articolul său însă, oferă întreaga materie primă pentru o analiză actuală. Astfel de semnalări ale unor prezențe românești la diferite instituții de învățământ din interiorul sau de peste granițele provinciei sunt numeroase în istoriografia română și ele sunt de mare ajutor în studiul frecvenței școlare, în special în situațiile când documentele școlare originale s-au pierdut pe parcursul timpului sau sunt greu accesibile. Folosind informațiile oferite de Șotropa, unele lucrări de specialitate susțin că în perioada 1729—1779, gimnaziul catolic de la Bistrița ar fi fost frecventat de un număr de 582 de elevi români⁵. Analizând însă cu atenție datele publicate

de istoricul născădean, reiese însă că doar 266 de elevi români s-au înscris la această școală în perioada menționată. De unde provine acest mare decalaj între cercetările actuale și cele anterioare? Se pare că istoricii care au considerat că frecvența a fost de 582 de elevi români au numărat și totalizat pur și simplu toate numele care apar publicate în lista lui Șotropa. Ei nu au ținut cont de faptul că unii elevi apar de mai multe ori în listă datorită faptului că au parcurs întregul ciclu de studii. Reevaluând deci această listă și luând în considerare doar o singură dată numele elevilor care apar în mai mulți ani de studii, cifra corectă a tinerilor români care au frecventat gimnaziul bistrițean este de 266. Astfel s-a reușit reconstituirea numărului real al elevilor români, număr care este oricum surprinzător de mare pentru epoca respectivă, situând școala catolică a Bistriței pe locul al treilea din punctul de vedere al frecvenței românești după școala Blajului și cea catolică a Clujului. Gimnaziul avea un rol deosebit de important în procesul de pregătire a intelectualității românești, într-o zonă cu o importantă populație românească și lipsită de instituții de învățământ mediu românești. Majoritatea covârșitoare a elevilor români proveneau din trei categorii sociale, numite în cataloagele școlare nobilis, libertinus și ignobilis. Astfel, 102 elevi erau de origine nobiliară, 68 erau oameni liberi și 464 erau nenobili. Trebuie remarcat însă faptul că sub denumirea de oameni liberi, în majoritatea cazurilor se ascundeau fii de preoți și chiar o bună parte a nobililor provenea de asemenea din rândurile intelectualității sătești⁶. Oricum proveniența socială a celor înscriși reflectă o impresionantă dinamică a societății românești din Transilvania, dinamică ce începe să contrazică clasicul semn de egalitate pe care mulți istorici l-au pus între conceptele de „român” și „națiune iobăgească”. Studiul documentelor școlare ale epocii ne mai permite unele interesante considerații de factură socială. În cazul tinerilor maghiari sau secui, majoritatea celor înscriși în gimnaziu sunt de origine nobiliară, relevând în mare măsură structurile tradiționale de tip feu-

⁴ v. Virgil Șotropa, *Români la gimnasiul latino-catolic din Bistrița 1729—1779*, în *Transilvania*, XXXII, 1901, nr. 1, Sibiu, p. 3—17.

⁵ Cifra apare în mai multe lucrări de sinteză consacrate învățământului românesc precum și în unele lucrări legate de tematica misiunii naționale.

⁶ Tonk, *op. cit.*, p. 60.

dal. În cazul românilor și al sașilor însă, încep să apară categorii sociale noi, însemnate în registre cu vaga titulatură de oameni liberi sau orășeni, categorii care indică o oarecare modernizare a societății românești și săsești. Această modernizare este pe deplin explicabilă în cazul românilor, ca obiect consistent al reformelor veacului al XVIII-lea și în cazul sașilor, o lume prin tradiție legată de transformările societății civice.

Documentele publicate de Șotropa pot fi completate cu registrele școlare aflate la Arhivele statului, filiala Cluj, registre care încă nu au fost publicate. Aceste matricole școlare ale gimnaziului bistrițean se află în fondul colegiului catolic Cluj⁷. Probabil că în urma multiplelor decizii și reglementări cu caracter reformist, colegiul catolic din Cluj, devenit piarist, ca cel mai mare colegiu catolic din provincie, primise și sarcini de îndrumare și control a unor școli catolice din Transilvania, ajutând în acest fel comisia și direcția școlară. Din păcate, registrul școlar care conține rezultatele examenelor tuturor claselor pe cele două semestre ale anului școlar 1790/1791 nu poate fi valorificat din punctul de vedere al cercetării frecvenței școlare pentru că nu este precizată religia sau naționalitatea elevilor care s-au prezentat la verificări. Oricum, existența unor nume ca Zegrean, Baltă, Anca, Vertig, Ichim sau multe altele relevă o bună frecvență românească și în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea. O analiză precisă a frecvenței pe naționalități nu poate fi însă făcută după datele conținute în acest registru și datorită faptului că în epocă, datorită tendințelor de maghiarizare și latinizare a registrelor, criteriul numelor devine aproape în totalitate irelevant. Un alt registru, existent tot în același fond al colegiului catolic Cluj, ne oferă date mult mai clare în legătură cu naționalitatea tinerilor. Este vorba de matricola școlară a anului de învățământ 1796/1797⁸. Deși este incompletă, conținând date numai despre cele trei clase de gramatică și numai pe primul semestru, matricola ne arată că dintr-un număr de 29 de elevi, 6 sunt români și

anume un nobil, un fiu de militar al regimentului de graniță și trei nenobili. Reducerea frecvenței școlare românești spre sfârșitul secolului, poate fi explicată prin restaurația produsă după moartea lui Iosif al II-lea, restaurație care a produs o temporară derută în rețeaua școlilor catolice din Transilvania. Din secolul al XIX-lea însă, prezența tinerilor români în sistemul școlar este incomparabil mai mare decât în secolul analizat, iar frecvența devine mult mai ușor de urmărit datorită calității superioare a registrelor școlare și a noilor metode de înmatriculare.

Importante sunt, de asemenea, documentele școlare aflate în același fond al colegiului catolic clujean, referitoare la școala normală a Năsăudului și la școlile triviale din Telciu, Maieru, Bârgău (Prund), Monor și Năsăud⁹. Este cunoscut faptul că întemeierea acestor școli a fost o consecință a înființării celui de-al doilea regiment de graniță românesc. La sediul regimentului de la Năsăud s-a deschis în preajma anilor 1770—1771 o școală normală (Oberschule), o școală primară superioară, la început cu două clase, în care pe lângă religie, limba română și limba latină, se mai predă și limba germană, aritmetică etc. Paralel cu existența acestei școli, în 1784, din ordinul împăratului Iosif al II-lea se deschide și un institut militar (Militärerziehungshaus) pentru pregătirea cadrelor necesare regimentului. Elevii acestui institut din urmă erau în același timp și elevi ai școlii normale. Fiii de grăniceri însă, după terminarea studiilor nu puteau urma alte școli decât cu aprobarea regimentului, în timp ce fiii de negrăniceri (așa ziși provincialiști), după absolvirea școlii puteau urma gimnaziile superioare. Școala normală a funcționat la început cu două clase gimnaziale, iar din 1784 cu trei clase. Este cunoscut faptul că în institutul militar erau primiți câte 50 de elevi, toți fii de grăniceri, care frecventau și clasele școlii normale. În rest datele statistice concrete cu privire la efectivul elevilor care au frecventat aceste instituții, lipsesc¹⁰. Există, totuși, în fondul colegiului catolic clujean, anumite documente care pot pune

⁷ Arhivele Statului, filiala Cluj, *Fond Liceu Romano-Catolic*, dosare 1—4.

⁸ *Ibidem*, dosar 3.

⁹ *Ibidem*, dosar 4.

¹⁰ Tonk, *op. cit.*, p. 42.

în lumină frecvența la rețeaua școlară năsăudeană. Evidențele școlare ale anilor 1791/1792, 1793/1794, 1795/1796, 1796/1797, 1797/1798, 1799/1800 se află în acest fond și pot reconstitui, parțial, tabloul statistic la sfârșitul veacului al XVIII-lea¹¹. Aflăm, astfel, din aceste evidențe că, din punct de vedere administrativ, școlile triviale din Năsăud, Maieru, Telciu, Bârgău (Prund) și Monor erau supuse controlului și îndrumării școlii normale din Năsăud, care răspundea de întreaga activitate de învățământ din zonă. Cel care dirija și ținea legătura cu forurile superioare pe linie de educație, precum și cu comandamentul regimentului de graniță era directorul școlii normale din Năsăud. În perioada acoperită de aceste evidențe școlare, director al școlii normale era profesorul Ioannes Scheidl. Marea majoritate a profesorilor școlii normale precum și învățătorii școlilor triviale erau de naționalitate română. După cum ne relevă documentele în perioada 1791—1800, școlile triviale funcționau cu un număr de aproximativ 50 de elevi, iar școala normală din Năsăud, pe lângă cei 50 de elevi ai institutului militar mai înmatricula suplimentar circa 100 de tineri.

Evidențele consemnează cu migală numele directorului, numele profesorilor, numele preparanzilor precum și numele învățătorilor din perioada amintită. De asemenea sunt înregistrate cifrele celor înscriși la școala normală și la școlile triviale¹². Interesant de semnalat este faptul că, din 1795, preparand al școlii normale din Năsăud apare, conform documentelor, Nestor Istrate, profesor din anul 1798, cunoscut pentru activitatea sa ca director al școlii normale, el fiind acela care din 1824, împreună cu învățătorul Ioan Marian au reușit înființarea clasei a IV-a, pe lângă cele trei clase normale existente¹³.

Desigur, nu putem nega faptul că la originea acestor riguroase rețele școlare din zona Năsăudului se află regimentul al II-lea de graniță, cu vastele sale necesități. Dar în aceeași măsură ar fi inechitabil să ometem că școlile Năsăudului constituie și rezultatul, peste așteptări, al luptei de mai bine de șase decenii a preoților români din zonă, ortodocși sau uniți, pentru școală românească, luptă pe care o redă atât de atașat sufletește inegalabilul istoric local Virgil Șotropa¹⁴.

CONTRIBUTIONS À L'HISTOIRE DE L'ENSEIGNEMENT DE BISTRITȚA AU XVIIIÈME SIÈCLE

(Résumé)

Dans le cadre du mouvement national roumain de Transylvanie, à part l'activité de quelques personnalités de grande autorité, d'autres catégories sociales, dont la contribution n'a pas été suffisamment mise au jour dans les études actuelles, y'ont apporté leur pierre. L'auteur relève la place importante de ceux qui ont terminé des collèges, qui, une fois revenus dans les villages s'efforcent de déchiffrer le sens des idées et actions des leaders du mouvement national, en relevant son caractère homogène.

En consultant les matricules scolaires du collège catholique de Bistrița, entre 1729—1779, il ressort que 266 jeune Roumains ont fréquenté ces cours, dont 102 élèves étaient d'origine nobiliaire, 63 des gens libres et 64 non-nobles. D'autre jeunes-gens ont suivi le réseau scolaire dans le cadre du régiment roumain de garde frontière : l'école Normale de Năsăud, fondée en 1770—1771 et les écoles triviales de Năsăud, Maieru, Telciu, Bârgău et Monor.

¹² Ibidem.

¹³ Tonk, op. cit., p. 42.

¹⁴ Virgil Șotropa, *Contribuții la istoria școlilor năsăudene*, în AS, 11, 1929. p. 1—22.

¹¹ Arhivele Statului, filiala Cluj, *Fond Liceu Romano-Catolic*, dosar 4.